

Balázs Géza

Jókai honfoglalásdrámája, a Levente

„Hadd legyen a színpad egy kicsit
katedra is a jó közönségre nézve.
Tanulja ősei történetét...”¹

Absztrakt

Jókai Mór *Levente* című ötfelvonásos drámai költeményének középpontjában a honfoglalás kori etnikai összeütközések kapcsán Árpád négy felnőtt fiának a halála áll. A mű a millennium alkalmából született meg, s noha a bemutatóját 1898-ban többször is meghirdette a Nemzeti Színház, sőt zenés változat is készült belőle, végül sem ott, sem más színpadon nem játszották el. Mai szemmel olvasva a szöveget, az előadását legfőljebb egy „költői színház” összművészeti alkotásaként lehetne elképzelni. Mint minden művében, Jókai ebben is lubickolt a nyelvi régiségekben. A *Levente* így megmaradt a nyelvi archaikumok iránt érdeklődők könyvdrámájának. A tanulmány a drámai költemény utóéletét is ismerteti.

Kulcsszavak: Jókai Mór, *Levente*, történelmi drámai költemény, nyelvi archaizálás, honfoglalás kori nyelv, mediális transzformációk

¹ Jókai levele Váradi Antalhoz, lásd Jókai 1987, 390.

Bevezetés

Jókai Mór a millennium (ezredéves ünnepségek) alkalmából írta *Levente* című ötfelvonásos, hét szakaszból álló történelmi drámai költeményét a Nemzeti Színház számára. A munkásságát megkoronázó, összegző, retrospektív műnek szánta. Negyven éve hordozta magában egy magyar *Nibelung-ének* tervét, romantikus elképzelései rokoníthatók Wagner *Ringjének* a világával. Fölértek benne ifjúkori festői próbálkozásai. Ő inspirálta (rokona) Feszty Árpád *A magyarok bejövetele* című körképének a gondolatát is. Egy vélemény szerint a *Feszty-körképet* a *Levente* illusztrációjának is tekinthetjük. Jókai itt saját kutatásai és elgondolásai alapján meséli el Árpád vezér fiainak a történetét, a kazárok által birtokolt terület meghódítását. A történet drámai (etikai) magva a honfoglalás kori etnikai összeütközések kapcsán Árpád négy felnőtt fiának a halála, az ő – mintegy – feláldozásuk a letelepedésért, az új hazáért. A drámából azonban hiányzik az igazi drámaiság, az „örök emberi”. *Levente* alakja nincs kidolgozva, nem igazi tragikus hős, nem vétett semmit, mégis meg kell halnia. Jókai a honfoglalás kori nyelvezet illúziójára is törekedett. Mint minden művében, ebben is lubickolt a nyelvi régiségekben. Maga is érezte ennek visszás jellegét, ezért a színészek számára felkínálta a szöveg („tájszólam”) egyszerűsítését. Bár a *Levente* bemutatóját 1898-ban a Nemzeti Színház többször meghirdette, sőt egy zenés változat is készült belőle, soha nem került színre sem ott, sem másutt. A drámai költeményt mai szemmel olvasva legföljebb egy „költői színház” összművészeti előadásaként lehetne elképzelni. A drámához Jókai terjedelmes utószót (egyfajta magyarázatot, értelmezési utasítást) illesztett, amelyben – a korban megerősödő finnugor nyelvelmélettel szemben – harcosan hitet tett a magyar nép és nyelv magyar volta mellett. Ezt a szöveget az Akadémián is felolvasta, szereplését és véleményét a kor nyelvészei nem fogadtak lelkesen. A *Levente* megmaradt a nyelvi archaikumok iránt érdeklődők könyvdrámájának; recepciója, visszhangja nincs – s valószínűleg olvasója sincs. Pedig izgalmas kérdés, hogy lesz egy történelmi eseményből mediális transzformációkkal festmény, próza, drámai költemény, zenés színház.

Jókai mint drámaíró

Amikor Jókai drámáihoz fordulunk, önkéntelenül előtolakszik a kérdés: Jókai mint drámaíró? Hiszen senki nem erről ismeri őt. Aligha van valaki, aki egyetlen Jókai-drámát ismerne. Hogy lehet az, hogy a saját korában népszerű volt drámaíróként is, és írói pályája során folyamatosan dolgozott a színház számára? A legnagyobb sikert elért drámáját, *Az arany embert* 1884–1937 között csak a Nemzeti Színház kétszázötvenkétszer játszotta (Szalisznyó 2023, 69), de azóta lekerült a színpadokról. A választ már 1934-ben megadta Pintér Jenő: „Mint drámaíró nem alkotott hosszúéletű munkákat. A maga idejében érdemes szolgálatokat tett a fejlődő magyar színpadnak, utóbb azonban leesorult arról az előkelő helyről, ahová az önkényuralom és kiegyezés korának dramaturgjai és színházlátogatói sorozták. Színműírása romantikus drámaköltészet volt, az életet a képzelet túlzásaival mutatta be” (Pintér 1934). Talán egyedül *A cigánybáró* van színpadon (ifj. Johann Strauss operettje, Jókai *Szaffi* című novellájából írta Ignaz Schnitzer), igaz, ezt nagyon kevesen kötik Jókaihoz (Zentai 2023). „A Jókai-kutatás mindmáig adós a színházi, zenei, zenés színházi, filmes, rajzfilmes, képregényi és hibrid adaptációk szisztematikus számbavételével, valamint annak mérlegelésével, miként hatottak ezek a transzpozíciók, mediális áthelyezések a szövegek értékelésére, értelmezésére” (uo., 8). A számbavételt nehezíti, hogy a drámák második kötete (1861–1887) nem jelent meg (a többit lásd: Jókai 1971; 1974; 1987). Jókai színműírói pályája tizenhét éves korában *A zsidó fiú* című ötfelvonásos romantikus történeti drámával indul, és a *Leventéig* tart. Perényi József (1926) számítása szerint huszonhat színművet írt, ám ennél többről van szó, és nincs is pontos lista. Történeti színművek: *A zsidó fiú* (átdolgozott változata: *A kincstárnok*), *A varchoniták*, *Manlius Sinister*, Könyves Kálmán, Dózsa György, *A szigetvári vértanúk*, *Milton*, *Az aradi hős nők*, *A murányi hölgy*, *Levente*. Novellából, regényből dramatizált művei: *Dalma*, *Szép Mikhál*, *Az arany ember*, *Fekete gyémántok*, *A bolondok grófja*, *Keresd a szíved*, *Fekete vér* és *Helvila*. Nép-színművei: *A két gyám*, *A földönfutó*, *Világszép leányok*. Alkalmi darabok: *Hős Pálffy*, *A jószívű ember*, *Olympi verseny*, *Thespis kordéja*, *Földönjáró csillagok*, *Harangok*. Társadalmi dráma: *A hulla férje*. Természetesen több drámáról van szó: például *A gazdag szegények*, *A Barangok*, *vagy a peoniai vojvoda*; ám ezeken kívül is (*Alina*, *Immetullah*, *Keresd a szíved*), és a *Levente* után is születtek még színművek (*Helvila*, *Melyiket a kilenc közül?*, *Fekete vér*). „Hogy ezek a dramatizálások miért nem sikerültek? Erre a kérdésre így felelhetünk: mert Jókai a

jellemzés terén és a megokolásban a leggyengébb, már pedig a dráma lényege ezeken alapul. Jókai a dramatizálással tulajdonképpen megtépázza regényeit. Regényeinek legfényesebb részei semmivé válnak a drámákban. Valamennyi dramatizált regénye közül csak egy, *Az arany ember* tartotta magát a színpadon, a többi... néhány előadás után lekerült a műsorról” (Perényi 1926, 74). De akkor a saját korszakában miért volt mégis némelyiknek sikere?

„Olyan hangon szólalt meg, mely mindig megtalálta az útát hallgatói szívéhez... Ebben az időben a Nemzeti Színház volt tulajdonképpen az egyetlen hely, ahol a nemzeti szellem, a nemzeti élet megnyilatkozhatott. Jókai ebben az áldatlan, szomorú időben néhányadmagával élesztette a nemzeti érzést, táplálta a nemzeti lelket drámáival éppen úgy, mint regényeivel is... Az akkori közönség nemcsak élvezni akart, hanem inkább lelkesedni, reményt meríteni. A történeti drámák tulajdonképpen buzdítottak, lelkesítettek, tanítottak. A Nemzeti Színház a nemzet igazi iskolájává lett, a drámaíró és a színészek tanító mesterek, kiknek ajkairól mohón lesték a vigasztaló, biztató szavakat. Az ötvenes években senki sem tudott a magyar közönség szíve szerint pompásabban, magával ragadóbban, hatalmasabb szuggesztív erővel írni, mint Jókai. Az ő hangzatos verseit hatásosan lehetett szavalni és ugyanebben az időben senki sem tudott oly szépen szavalni, mint Jókainé, Laborfalvi Róza. Jókai drámái a maguk idejében értékek voltak.” (Perényi 1926, 75–76.)

Ilyen felbujtó erejű drámája volt a *Dózsa György*, amelyet 1857. november 3-án mutatott be a Nemzeti Színház elsöprő sikerrel, zsúfolt házakkal, Dózsa szavait a darab elején és végén dörgő taps fogadta. A siker további jele, hogy Erkel Ferenc e Jókai-drámából (Szigligeti librettójára) komponálta 1867-ben színre került Dózsa-operáját. Ám ennek ellenére mások véleménye szerint is: Jókai „drámaírói talentuma is kétségtelenül gyöngé” (Nemeskürty 1983, 536). A hatvanas évek irodalomtörténeti összefoglalója ugyancsak: „A dráma nem volt Jókai tehetségéhez illő műfaj, hangos színpadi sikereit (pl. *A szigetvári vértanúk*, 1860) rövidesen elfeledték, kezdeményezései, sokszínűsége azonban mégis hatott a kortársakra, főképp Szigligetire” (N. M. 1965, 4/294).

A *Levente* kapcsán kifogásolják, hogy bár a cím *Levente*, ő a drámában nem is központi alak, alakja nincs kidolgozva, nem vétett semmit, és meg kell halnia (JÖM 1987, 407, 409); „kicsinyes szerelmi bonyodalomban bukik el a hős”.

„A darab olvasása – keresett régiessége miatt – fárasztó... Az egész munkát túlzásúfokosság jellemzi, sok benne a költészet, és a honfoglalás történetét a tündérmese rózsaszínű felhőjébe burkolja” (Perényi 1926, 74). Mások mellett már Zsigmond Ferenc (1924, 322) megjegyzi: Jókai bonyolult jellemet sohasem tud helyesen ábrázolni. A JÖM-tanulmány szerzője, Mályuszné Császár Edit megjegyzi, hogy a *Levente* „könyvdrámává finomult alkotás”, „szép könyvdráma, lehet esetleg jó filmforgatókönyv” (JÖM 1987, 394).

A *Levente* cselekménye

A *Levente* a honfoglaláskor játszódik. Főbb szereplői: Árpád fejedelem („Magyarország ura”), Regehű (neje), fiai: Levente (huszonöt éves), Jellek (huszonhárom éves), Jutócs (huszonegy éves), Tarkóc (tizennyolc éves), Zsolt (négyéves), Jahel (Jellek neje), Ménmarót csakán (kazár fejedelem, Biharország ura), fia: Csombord és öt lánya: Bűvellő, Illangó, Szemőke, Délibáb, valamint Estilla (négyéves); van azután Göncöl (Árpád kincsurja), Táltos, Halvaél (a táltos lánya); Árpád hat vezére: Tas, Szabolcs, Gyula, Kund, Örs, Töhötöm; Tas fia: Lehel vezér, három székely rabonbán: Upolet, Apor, Ugron; hat magyar hadnagy: Tana, Zila, Tahó, Kerencs, Sudár, Dancs; Kund (kun követ), Tarcál (sima követ), Privina (Szvatopluk követe), Főbokolábrás (Marót udvaránál); Kurut (Marót bohóca) és két kazár ór: Bagó és Cikás.

Már a felsorolásból is kitetszik, hogy a nagy szereplőgárdában különleges, már abban a korban sem ismert titulusok és nevek szerepelnek: csakán, kincsur, főbokolábrás, rabonbán; majd a további felsorolásban olykor nehezen megfejtethető foglalkozású személyek: kazár órpaták, geisák, cifrák, legyezők, tömlősök, igrecesek, bokolábrások, garaboncok, lyükik, paszkoncák, horkáz, billogos, gyászleányok stb. Ménrót négy lánya: alirumna. Az alirumnak bűvös nő a hunoknál, itt gonosz tündérek. Jókai Ipolyi Arnold *Magyar mythológiájában* olvasott róluk, Ipolyi pedig Jordanes *Geticájában*. A *Getica* magyar fordításában a nevük haliurunna (zegernyei 2015). A különleges neveken túl a drámában még százat meghaladó különleges szó szerepel, amelyeket Jókai kétszázhuszonhat lábjegyzetben magyaráz (JÖM 1987, 417–468).

A dráma alapötlete abból a valószínűleg téves föltételezésből fakad, hogy Árpád négy fia nem érte meg a honfoglalást, csak a Kárpát-medencében született ötödik fiú, Zsolt.

Első felvonás: A Kárpátok északi részén (még Vereckén túl). Halvaél, a táltos lánya (akinek beszélő neve van) megjósolja a négy Árpád-fiú halálát.

ÁRPÁD Ki értheti ezt meg? Ha mind a négy fiam
Áldozatul esik honfoglaló harcban,
Hogy kövessen engem véremből származott
Országvezetőknek hosszú fényes sora?

Jahel (Jellek Mózes-hitű felesége) nem hiszi el a jóslatot, de már hozzák is Jellek holttestét.

Második felvonás: Munkács. A magyarok megérkeznek az új hazába.

LEVENTE No hát, Gönczöl apó, most tied a nagy szó.
Bontsad a szekérvárt, indítsd meg a népet,
Kürtösök, fújjátok meg a csúrdöngölőt.
Hirdessék a hegyek a sima rónáknak,
Most száll le a magyar ősi örökébe. (W1)

Harmadik felvonás („történeti illusztráció”): Ungvár alatti síkság. A szer. Árpád vérszerződést köt a hét vezérrel, hódolnak a szlávok, az Attila idejétől itt élő hun ivadékok, a székelyek, megszületik az ötödik fiú, Zsolt.

ÁRPÁD Gönczöl hivem, most vedd íronádad
S ird utána, hogy a hét magyarok
A régi szert újra pecsételték
Az új honban, összefolyt vérükkel. (W1)

Negyedik felvonás (a dráma csúcspontja): Biharország: Marót-vár. Két Árpád-fejedelemsfi, Levente és a kisfiús Tarkóc Marót kazár fejedelem piszkos, rendetlen és erkölcstelen udvarába megy. Levente nőül kéri Délibábot. Levente és Marót fia, Csombord összekapnak. Illangó megmérgezi Tarkócot, aki szeretkezés közben megfojtja a lányt.

LEVENTE (Karjára emeli Tarkóczot.)
Kedves kis pilinkóm, szerelmes szép öcsém!
Átkozom a napot, hol idehoztalak,
Hogy számolok érted jó édes anyáknak?
De a te megrontott ártatlan lelkedért
Erős boszút állok! Fogadom Istenre! E koponyavárból. (W1)

Levente és Délibáb sietve elhagyják Marót várát.

Ötödik felvonás: Bihar vára. Árpád és vezérei folytatják a honfoglalást, Levente Bihar várában él feleségével, feladata (a vadászgatás mellett) a kazár nép megbékítése. Jahel hírt hoz: Marót Árpád ellenfeleit támogatja, Szemőke lánya egy csatában orvul meggyilkolta a harmadik Árpád-sarjat, Jutócsot. Marót öreg ember, Levente Csomborddal párbajozik. Levente megöli sógorát (akit egyébként Salamon bűvös gyűrűje véd), a gyászoló Bűvellő mérgezett törrel megsebzí Leventét. Levente, valamint a sebet kiszívó Délibáb meghal.

LEVENTE S aztán a hűséges hajadon leányok
Betemetik sírunk diófalevéllal,
Nagy halmot emelve, virágos pázsittal,
– Anyámnak mondd meg, hogy végső szavam ő volt.
[...]

JAHEL (Elbusongva.)
Rettenetes haza! Mennyi áldozatot
Követelsz még tőlünk, legnemesebb vérből? (W1)

Ötödik felvonás („történeti illusztráció”): Alpári síkság, kanyargó Tisza. Leventét és Délibábot pogány szertartás szerint eltemetik. A halotti torra (teveháton) megjelenik a megtört, vak Marót. Magával hozza hatodik, utolsó gyermekét, Estillát, és felajánlja Biharországgal együtt Árpád ötödik fiának, Zsoltnak. A végkifejletben Isten áldását kéri a magyar népre és új hazájára. Az első változatban Jahel, az utolsóban Jahel és Árpád mondja az ünnepélyes végszót:

JAHEL Átok kiáltás volt mindennapi imám!
Átok volt hajnalban s a nap alkonyatán.

De most áldásra vált. Jehova nagy Isten!
Adj áldást e honra, erre a nemzetre!

ÁRPÁD Magyarok Istene! Kit mindenütt látunk,
Égben, földben, vízben, kezéd munkáiban,
Töltsd ki a te lelked erre a nemzetre!
Századok százada lássa virágzását,
A hányszor elbukik, annyiszor támaszd fel.
Védd meg ellenségtől, védd meg önmagától!
Takard be mennyeddel, földét gazdagítsd meg!
Árpád dicső törzsét örökítsd meg rajta.
Mig világ világ lesz, mig magyar magyar lesz,
Uralkodjék benne időtlen időig. (W1)

A Jókaitra jellemző kacskaringós, rejtélyes fordulatokból a feszültséget leginkább a Salamon gyűrűje fokozza. A gyűrűt Jahel adja férjének, Jutocsnak, hogy sérthetetlen legyen:

JAHEL Férjemet, Jelleket, fegyver nem ejti el.
Én talizmánt adtam neki egy gyűrűben,
Kit nekem dédapám, Eliézer hagyott.
Bölcs király, Salamon pecsétje van rajta,
Világszemű kőbe felvésve a neve.
A ki azt viseli, teste sérthetetlen.

Jutocsot mégis megölik. Hogy történhetett? Jutocs megcsalta a feleségét Marót legidősebb leányával, Bűvellővel, nekiadta a gyűrűt, így ő maga védtelenné vált, és Bűvellő megölheti. (Ugyanez a Bűvellő a testvérének, Csombordnak is a szeretője.)

LEHEL ...mire feljött a holdvilág,
A balítás gyűrű Bűvellő újján volt,
Annak a gyűrűje meg a Jellek újján...
[...]

JAHEL Ki férjem megölte: elébb elszerette,
Talizmán gyűrűjét újjáról lecsalta,
Azután ölében altatva megölte...

Délibáb is elmeséli a gyűrű útját:

DÉLIBÁB Te balítás gyűrűt adtál Jellekednek,
Mitől vasalt-testű lett az a csatában.

[...]

Jahel, jobban tetted volna,
Hogyha Jellekednek nem a külső testét
Teszed sérthetlenné; de inkább a szívét.

JAHEL S hová lett a gyűrűm, mit elvettek tőle?

DÉLIBÁB Néném hazavitte azt a babájának. [Vagyis Búvellő hazavitte szeretőjének: Csombordnak.]

JAHEL Hisz az bátyád!
Hogy lehetne az a nénédnek babája?

DÉLIBÁB Ő neki nem bátyja, mert más anya szülte.
Nálunk az a szokás a khalil népeknél,
Hogy csak anya után ismerjük a testvért.
Az anya bizonyos: egyébről ki felel?

JAHEL Vallástok, szokástok bűn, förtelem fészke?
Istent megtagadók, vérfertőzők vagytok,
Marót csakán maga s egész ivadéka!

Tehát Búvellő a gyűrűt Csombordnak adja, aki így ugyancsak védve van. Levente úgy tudja megölni, hogy letaszítja a bástya fokáról.

LEVENTE De én nem öllek meg saját fegyvereddel.

[...]

Hanem azért, kedves süvem, Csombord, meghalsz!

(Két kézre kapja a pajzsát, neki rohan Csombordnak s azt letaszítja a torony tulsó párkányán.)

Leventét pedig ugyancsak Bűvellő öli meg mérgezett törrel:

DÉLIBÁB (Felsikolt.) Halálmérges törrel szúrta meg Leventét. (W1)

Források és nyelvezet

Jókai a drámában a honfoglalás kori (9–10. századi) nyelvet kívánta érzékeltetni. Mivel ebből a korból nincsen főljegyzett magyar nyelvű szöveg, történeti forrásokhoz, mitológiai, néprajzi és nyelvészeti munkákhoz, valamint a nyelvjárásokhoz fordult. A kritikai kiadás pontosan rekonstruálta a forrásait (amelyekre az író is utalt a lábjegyzetekben. Ipolyi Arnold *Magyar mythológiája* (1845) kedvelt olvasmánya volt, felhasználta Anonymus és Kézai krónikáit, Horváth Mihály történeti művét, Orbán Balázs *Székelyföld* című munkáját, a *Csíki székely krónikát* (1533?), Diószeghy Sámuel *Magyar fűvész könyvét*, szótárakat: Szinnyi tájszótárát és a Czuczor–Fogarasi-szótárt, s boszorkányperek anyagát.

Az efféle régies nyelvteremtés mindig anakronisztikus, és általában terméketlen, ám örök stilisztikai viták tárgya: mennyire kell korhűnek lennie egy történeti esemény rekonstrukciójának, különösen akkor, ha az eseményekről, körülményekről nincs biztos tudásunk. A nyelvi-stilisztikai megítélésben azt szoktuk mondani, hogy a „jelzésszerűség” megfelelő. Jókai is így járt el: archaikus (részben nyelvjárasi) szavakkal, kifejezésekkel jellemzi, illetve inkább érzékelteti a fiktív, „Árpád korabeli” nyelvet. Ezt egyesek túlzásnak vélik, és „keresett régiességnek” tartják (JÖM 1987, 410), Jókai kedvelői viszont szívesen merülnek el ebben a nyelvi tengerben. A nyelvi archaizáló történetmesélés a későbbiekben is felbukkan a magyar irodalomban (és rendszerint vitát vált ki), gondoljunk Gárdonyi Géza, Kodolányi János, Móricz Zsigmond történeti tárgyú regényeire.

Néhány példa a *Levente* olykor valóban túlzó archaizáló törekvéseire:

TARKÓCZ De nézd, a viheder repíti utána
Tánczoló szélarát! Nézd, hogyan orsódzik!
Szoknyája a földet sepri, boglyos feje
Fellegeket zilál. Nem a szélanya ez?

APOR Idegen istenek nem vegyegnek [kószálnak] nálunk.

GÖNCZÖL Jobb szeretném, hogy ha itt volna közöttünk
Az a Tarkócz gyerek, mint hogy ott hívalog [hivalkodik]
Az alirumnák [bűvös nők] közt! Azok dauzsolnak [talán duruzsolnak; bűvöl-
nek, varázsolnak],
Kantairt [szerelemi bájjalt] itatnak elbűvölt [megrontott] legénnyel,
Szemükkel ábrálnak [rontanak], szókkal vaborásznak [talán vihorásznak,
babonáznak].

KURUT No hát, vitéz magyar, most szemed-szád táthatd.
Otthon soh se láthatsz ily derendóczyát [viszálykodást].
Hátha még meglátod, mikor a geisák [tündérek]
Járják a lapoczkást [táncot], a kik akkor húzzák
A kolczot [fonalat] guzsalyon levő firogonbol [kenderbábbból]... (W1)

A drámában szereplő Estilla nevet Jókai Mór alkotta az Esztella nyomán, és ma használható keresztnév. További példák az ősmagyar nevek fölelevenítésére:

TIVATULUS A nagy hős Levente búcsúzik tőletek,
Vezérek, hadnagyok, vitézi bajtársak,
Botond, Zoárd, Bulcsú, Csák, Bór, Ugod, Csaba,
Zombor, Csanád, Keve, Opopfarkas, Ogmánd,
Kulpon, Bojta, Ösöb, Uszubu, Kadisa. (W1)

A drámai szövegben archaikus népköltészeti betétek vannak: varázsszavak („Köd előttem, köd utánam”, „Röpve röptem”, „Síkva síktam”, „varázskantárral jártam”, „Veres kandur a paripám”), gyermekdal, pünkösödölő, köszöntők, ételrigmusok. A szövegben szólások és közmondások bukkannak fel: „lassan a testtel”; „kölcson macskát zsákban vettünk”; „csillagot rúgatunk” (szalmacsutakat tesznek az alvó lábujjai közé, s azt meggyújtják); „öklöt tör” („szkanderezik”); „csókcsattogást

hallok”; „két erős testvér nem öl, hanem ölel”; „hétvizek és hét erdők”, „hét hegyek országa” (Erdély); „Az asszony az gyöngyház, ha leszakad, lesz más”. A szólások, közmondások halmozására egy találó példa az első felvonásból:

TÁLTOS Isten három dolgot tartott ő magának:
A vezérválasztást, a fiú születést
És a hadrontásban adandó diadalt.
Ha elébb kérdezed, utóbb megfelel rá.

TAS Ember szándékait boldog Isten bírja.

SZABOLCS A hol Isten őriz, pókháló is megvéd.

GYULA Kinek Isten mit ad, ember azt vállalja.

KUND Lassan jó az Isten, de bizton érkezik.

ŐRS Az Isten szavából nincs mit lealkudni.

TÖHÖTÖM Kitől Isten eláll, reménysége hibál.

VÉRBULCSÚ Isten porbul is tud embert teremteni. (W1)

De mindenekelőtt hemzsegek az archaikus szavak: „kurittuló” (kóborló), „kerteskő” (oltár), „berzsenytűz” (örtűz), „dinka” (dinnye), „napkő” (gyémánt), „hajnalkacagás” (ébredező hajnal), „tyúkverő” (lakodalom vége), „szemere” (eszes), „koponyavár” (pokol), „alangyár” (szelíd), „égedelembeszéd” (káromkodás), „bibola” (hajfüröcske), „abrakcipó” (zabkenyér), „bábfogat” (perecféleség), „bélemler” (sokat evő ember), „dandalló” (erős, izmos), „derendócia” (viszálykodás), „monnó” (mind a kettő – a *Jókai-kóde*xből ismert szó). Létezik ugyan *Jókai-szótár* (JókSz. 1990), de a *Levente* szóanyagát nem tartalmazza.

Olykor Jókai nyelvi törekvései valóban erőszakoltak. Az irodalmárok és a nyelvészek általában kritizálják a szóhasználatát. Szabó Zoltán nyelvész, stilszta még a legkevesébé: „Azonnal feltűnik a szavak romantikus kultusza. Gyönyörködik a szokatlan és szép szavakban. Ebben még az sem zavarja, ha nem hitelesek... Szóhasználatában sok a túlzás [...] jellegzetes az ellentételezés [...], az ellentétes

jelentésekről, ellentétes szóhangulatok igazi erejéről beszélő nevei, az erőteljesen ellentétes jellemek tájékoztatnak a legjobban” (Szabó 1999, 146–147). A nyelvész-irodalmár Tolnai Vilmos túlzó archaizáló nyelvi törekvésnek tulajdonítja a *Levente* sikertelenségét: „Különös gondja volt, hogy *Leventéjében* ne csak az ősmagyar észjárást állítsa helyre, hanem még a nyelvet is. Keresi az ősi szavakat” (Tolnai 1925, 93); „Ezekben a »régiségekben« főleg Ipolyi mythológiája a ludas, mely Jókainak egyik legállandóbb és legkedvesebb olvasmánya” (Tolnai 1925, 90); a *Levente* „a mende-monda szerint azért nem került előadásra, mert a színészek nem bírták megtanulni a furcsa szavakat” (Tolnai 1925, 90).

Jókai a *Levente* utószavában indokolta nyelvi törekvését:

„A magyar nyelvnek kiváló sajátosságai, kifejezésekben bővelkedő volta, szavainak idomíthatósága, értelemkifejezési helyessége azok a tulajdonok, melyek velem együtt egy korban támadt költőtársaimnak s azoknak élén Petőfinek, Arany Jánosnak lelkében azt a világot támasztották, hogy a magyar népnyelvet a maga egyszerű, érthető, erőteljes kifejezéseivel az irodalom s a költészet nyelvévé lehet, sőt szükséges emelni, annak a szabályait kell elfogadni és alkalmazni, a fenséges eszmék voltát is egyszerűségben kifejezni (a mi nem egyértelmű az irodalmi nyelvnek parasztikussá aljasításával) azzal együtt minden idegen szójárást, mondatfűzést, sőt eszmejárást is a magyar irányból kiküszöbölni, s kiváltképen a magyar humort, a miben a magyar népnyelv, népelet, népkedély oly kiválóan gazdag, tovább keresni azon az úton, melyen Gvadányi, Csokonai, Vörösmarty, Kisfaludy Károly és Fazekas előttünk jártak. – Talán értünk el vele valami sikert.” (W1)

A *Levente* utóélete

Jókai 1897 novemberében nyújtotta be a *Levente* című drámai költeményét a Nemzeti Színháznak. A sajtóban közzétették, hogy 1898. március 15-én bemutatták, majd a bemutatót április 11-re csúszttatták, de akkor sem valósult meg, ahogy azóta sem. Jókai 1898-ban könyv alakban megjelentette a művét, és 1898. október 31-én az MTA-n felolvasta az utószót, amely a korabeli nyelvészek nemtetszését váltotta ki – ugyanis nyíltan ellenszegült az akkor megerősödő finnugorista nyelvrokonsági elméletnek. De a drámával az első gond a hossza, valamint a benne szereplő nagyszámú régies nyelvi kifejezés volt. Jókai megengedte az előjáték törlését és százvalahány régi szó kicserélését „mostani

valutára” (JÖM 1987, 391). Az átdolgozás megtörtént, hozzákezdtek a rendező-példány elkészítéséhez, ám a munka valamilyen okból abbamaradt (JÖM 1987, 392). Pedig elkészült a *Levente* zenés változata is, amely megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti és Zeneműtárának színháztörténeti gyűjteményében (Jókai é. n.). Jókai maga sem bízott eléggé drámái sikerében. Krecsányi Ignácnak címzett 1896. szeptember 8-i levelében írta: „nekem már semmi bizalmam sincs a darabjaimhoz” (JÖM 1897, 383).

A *Levente* utóéletéhez hozzátartozik a dráma utószava. Ez a hosszabb tanulmány (JÖM 1987: 156–178) Jókai Osztrák–Magyar Monarchiát bemutató sorozatba írt szövegének a rövidített változata. 1898. október 31-én az MTA-n Jókai Mór felolvasta *Mik voltak a magyarok ezer év előtt* című írását. A *Vasárnapi Ujság* szerint „a koszorús költőnek »Levente« című történeti színművére készülnek a nemzeti színházban. Ehez egy utószót írt [...]. Ezt olvasta föl az akadémián”. A *Budapesti Szemle* ötoldalas mérges ismertetőben reagált. A hallgatóság listája alapján Szinnyi József, Simonyi Zsigmond vagy Munkácsi Bernát nyelvész lehetett a szerző. Az utószóban olyan állítások szerepelnek, mint hogy a magyarok nyelve mindig magyar volt, a magyar nyelv rokontalan. Jókai először a török (nyelv)rokonság ellen foglal állást: „Hogy a magyarok Árpád honfoglalása idejében török nyelven beszéltek volna, lehetetlennek tartom.” Utána a finnugor nyelvrokonság ellen: „De épen úgy nem találok semmi alapot a török nyelvrokonság antagonistái, a finnugor nyelvtudósok fölvetésére. [...] Maga a ragozás, a grammatikai szabályok találkozása nem bizonyítja azt be. Épp oly kevésbé egyes szavaknak a finn, vogul, osztják, votyák, zürjén, csuvasz, cseremis nyelvekben a magyar szavakkal gyakran nagyon is erőszakolt értelmi közössége. [...] De hát én a szegény atyámfiat meg nem tagadom, sőt ha a csálhatatlan tudományos világ egy népcsaládba soroz bennünket, a rokonságot is elvállalom, de azért határozottan állítom, hogy a magyar és finnugor nyelvek között azonos eredet nincs és nem volt soha.” Jókai a finnugor nyelvrokonság elvetése után rátér a magyar nyelv rendkívüli jelenségeinek a bemutatására: a rövid és hosszú magánhangzók megkülönböztetésére, az ikes igék ragozására, a mássalhangzó-torlódás elkerülésére, kiemeli a gyermeknyelvet, a menést jellemző szavak segítségével felvillantja a magyar nyelv páratlan szinonimitását. Értekezik a magyar jellem nagyszerűségéről, elődeink életmódjáról és a honfoglalás körüli dicső harcokról. A *Budapesti Szemle* kritikusa keményen válaszol az írónak: „Jókai a közönség és hírlapok elkényeztetett gyermeke, s azt hiszi, hogy neki sok minden szabad. Azt még értjük, ha regényeiben nem egyszer veszi igénybe e kiváltságot, de azt

már nem értjük, hogy bíróul mer föllépni oly kérdésben, melyben teljesen tájékozatlan. E fölolvadás egy dráma utószavául ígérkezik. Fog-e e dráma sikerülni, jobb lesz-e Jókai eddigi drámáinál, nem tudjuk, de óhajtottuk volna, ha e fölolvadást meg nem tartja; vagy ha már, fájdalom, megtartotta, legalább arra kérjük, hogy ki ne nyomassa” (zegernyei 2015).

A felhasznált irodalom

- Balázs Géza. 2025. „»Gyönyörködik a szokatlan és szép szavakban«: Jókai Mór és a magyar nyelv”. *Magyar Nyelvőr* 149: 13–23.
- Hansági Ágnes és Hermann Zoltán (szerk.). 2023. „...nekem is van egy hőstettem, amivel dicsekedni lehet”: *Dráma, adaptáció és teatralitás a Jókai-jelenlétben*. Balatonfüred: Tempevölgy.
- Jókai Mór. É. n. „Levente: Tündérajáték”. In *Tündérajáték a honfoglalás köréből 4 képben*. Zenéjét szerezte Sárosi Ferenc. Szövegkönyv. Címlap és belső hátlap [160.]. Jelzet: NSz J 134/2. – Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti és Zeneműtár színháztörténeti gyűjteménye.
- Jókai Mór. 1898. *Levente: Történelmi drámai költemény öt felvonásban, hét szakaszban*. Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság kiadása.
- JókSz. 1994. *Jókai-szótár*. A–K és L–Zs kötet. Készítette: Balázs Géza, P. Eöry Vilma, Kiss Gábor, Soltész Katalin és T. Somogyi Magda. Budapest: Unikornis Kiadó.
- JÖM. 1971. *Jókai Mór összes művei. Drámák*. I. kötet (1843–1860). Kritikai kiadás. Sajtó alá rendezte: Solt Andor, szerkesztette Lengyel Dénes és Nagy Miklós. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- JÖM. 1974. *Jókai Mór összes művei. Drámák*. III. kötet (1888–1896). Kritikai kiadás. Sajtó alá rendezte: Radó György, szerkesztette Lengyel Dénes és Nagy Miklós. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- JÖM. 1987. *Jókai Mór összes művei. Drámák*. IV. kötet (1897–1904). Kritikai kiadás. Sajtó alá rendezte: Mályuszné Császár Edit, szerkesztette Lengyel Dénes és Nagy Miklós. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- JÖM. 1971; 1974; 1987. *Jókai Mór összes művei*. I., III., IV. kötet. Online elérés: <https://www.szaktars.hu/akademiai/series> (utolsó letöltés: 2025. október 9.).
- N. M. [Nagy Miklós.] 1965. „Jókai Mór”. In Sötér István (szerk.): *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*. (A magyar irodalom története IV.) 284–321. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nemeskürty István. 1983. *Diák, írj magyar éneket: A magyar irodalom története 1945-ig*. Első és második kötet. Budapest: Gondolat.

- Perényi József. 1926. „Jókai Mór, a drámaíró”. *Irodalomtörténet* 15(1): 8–12. Második közlemény: *Irodalomtörténet* 15(2): 72–76. ; online elérés: https://www.epa.hu/02500/02518/00053/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1926_01_08-12.pdf és https://epa.oszk.hu/02500/02518/00054/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1926_02_072-076.pdf (utolsó letöltés: 2025. október 9.).
- Pintér Jenő. 1934. *Magyar irodalomtörténet*. Hetedik kötet. *A magyar irodalom a XIX. század utolsó harmadában*. Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 1934; online elérés: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarIrodalom-magyar-irodalomtortenet-1> (utolsó letöltés: 2025. október 9.).
- Szabó Zoltán. 1999. *A magyar szépírói stílus történetének fő irányai*. Budapest: Corvina.
- Szalisznyó Lilla. 2023. „Textológiai és filológiai megfontolások Jókai Mór regényadaptációinak (újra)értelmezése kapcsán”. In Hansági Ágnes és Hermann Zoltán (szerk.): *„...nekem is van egy hőstettem, amivel dicsekedni lehet: Dráma, adaptáció és teatralitás a Jókai-jelenlétben*, 64–108. Balatonfüred: Tempevölgy.
- Tolnai Vilmos. 1925. „Jókai és a magyar nyelv”. *Magyar Nyelv* 21(5–6): 85–100.
- zegernyei. 2015. „Jókai Mór, a nyelvész”. *Nyelv és Tudomány*, 2015. február 27.; online elérés: <https://www.nyest.hu/renhirek/jokai-mor-a-nyelvesz> (utolsó letöltés: 2025. október 9.).
- Zentai Mária. 2023. „A Szaffitól A cigánybáróig”. In Hansági Ágnes és Hermann Zoltán (szerk.): *„...nekem is van egy hőstettem, amivel dicsekedni lehet: Dráma, adaptáció és teatralitás a Jókai-jelenlétben*, 158–178. Balatonfüred: Tempevölgy.
- W1. Jókai Mór: *Levente* (Magyar Elektronikus Könyvtár), online elérés: <https://mek.oszk.hu/14500/14569/14569.htm#13> (utolsó letöltés: 2025. október 9.).